

В.Л. СКРИПНИК

Володимир Леонідович Скрипник, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ТВАРИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Нинішній етап соціально-економічного розвитку характеризується стрімким науково-технічним прогресом, який зумовлює появу нових видів джерел підвищеної небезпеки та різноманітні модифікації наявних. Важливими та багатограничними є проблеми відповідальності за заподіяння шкоди біологічними джерелами підвищеної небезпеки з урахуванням їх особливого правового статусу як об'єкта цивільних прав.

У сучасній українській цивілістиці зроблені перші кроки у дослідженні об'єктів цивільних прав із загальнотеоретичних позицій.

Цивільно-правовий інститут відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, досить активно досліджувався з початку 50-х рр. минулого століття такими корифеями цивілістики, як Б.С. Антімонов, О.О. Красавчиков, А.О. Собчак, К.А. Флейшиць та ін.). Серед вітчизняних учених проблеми відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, досліджували Д.В. Боброва, М.К. Галантич, Т.С. Ківалова, Г.К. Матвеев, Л.О. Отраднава.

Спеціальні дослідження були присвячені джерелам підвищеної небезпеки (О.Л. Жуковська, Н.В. Терещенко, Г.Л. Пендяга) та тваринам, як об'єктам цивільних прав (Г.Л. Крушельницька, О.А. Устименко, Д.М. Луц).

Проте у правовій думці питання щодо особливостей тварин як джерел підвищеної небезпеки спеціально не вивчалось. Поза належною увагою науковців залишається питання щодо особливої правової природи тварини як об'єкта цивільних правовідносин і водночас як джерела підвищеної небезпеки і, відповідно, різноманітні аспекти проблеми відшкодування шкоди тваринами як джерела підвищеної небезпеки.

Метою статті є з'ясування характерних ознак тварини з огляду на її подвійну правову природу як об'єкта цивільних правовідносин і водночас як джерело підвищеної небезпеки.

Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, є різновидом спеціальної деліктної відповідальності, і в доктрині цивільного права завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки традиційно виокремлюють у спеціальний делікт.

Учений Ю.О. Заїка визначає такі особливості спеціальних деліктів: спосіб заподіяння шкоди; об'єкт, якому заподіюється шкода; особа заподіювача; особа, яка відповідає за шкоду; особа потерпілого; обставини заподіяння шкоди; підстави виникнення зобов'язань; особливі умови та межі відповідальності¹. Усі ці особливості характерні і для такого спеціального делікту, як шкода, що заподіяна джерелом підвищеної небезпеки.

Підвищена небезпека, за ст. 1187 ЦК України, є об'єктивною категорією матеріального світу. Як окремий випадок у ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» законодавець визначає об'єкт підвищеної небезпеки як об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру².

Проте поняття «джерела підвищеної небезпеки», яке міститься в Цивільному кодексі України, значно ширше, ніж у наведеному спеціальному законі.

Оскільки легальне визначення терміну «джерело підвищеної небезпеки» з'явилося лише внаслідок третьої кодифікації вітчизняного цивільного законодавства, це зумовило існування різних теорій щодо визначення джерела підвищеної небезпеки (теорія «властивостей речей і сил природи», теорія «предметів матеріального світу», теорія «діяльності»)³. Теорія діяльності з урахуванням позиції законодавця на сьогодні є панівною. Незважаючи на це, визначення співвідношення понять «діяльність, що створює підвищену небезпеку для оточуючих» і поняття «джерело підвищеної небезпеки» залишається актуальним у контексті дослідження саме тварин як джерел підвищеної небезпеки.

Поняття джерела підвищеної небезпеки пропонується розглядати як поєднання двох проявів: 1) певного матеріального об'єкта; 2) діяльності з його використання⁴.

Джерело підвищеної небезпеки і діяльність, що створює підвищену небезпеку, співвідносяться між собою як об'єкт і процес, пов'язаний із цим об'єктом. Шкідливими властивостями може бути наділений як об'єкт, так і пов'язана з ним діяльність.

Щодо видів джерел підвищеної небезпеки, першу спробу їх класифікації у середині двадцятих років минулого століття зробив М. Топоров, який, виокремивши три групи джерел підвищеної небезпеки, до дру-

гої зарахував «утримувачів диких тварин», оскільки людині важко поновити свій контроль над енергією, яка виривалась із-під її влади, наприклад, важко загнати у клітку дику тварину⁵.

Зазначимо, що будь-яких тварин традиційно вважають речами особливого роду або одухотвореними речами. Такий висновок випливає з буквального тлумачення ст. 180 ЦК України, у якій законодавець уперше визнав тварин як особливий об'єкт цивільних прав і визначив, що на них поширюється правовий режим речі, окрім випадків, установлених законом.

Особливість речей як об'єктів цивільних прав, якими вони визнаються у ст. 177 ЦК України, є те, що вони, як зазначає І.В. Спасиво-Фатєєва, маючи речово-правову природу, посідають не менш важливе місце у сфері інших видів цивільно-правових відносин, будучи в якості об'єкта, в насамперед таких, як зобов'язальні та спадкові⁶.

Для тварин як потенційних джерел підвищеної небезпеки характерна подвійна правова природа. Це і особливий об'єкт цивільних прав, який здатний бути предметом цивільного обороту (договорів купівлі-продажу, дарування, найму, застави, об'єкт спадкування та ін.) і задовольняти матеріальні та немайнові потреби учасників того обороту, і об'єкт, який унаслідок своїх властивостей може заподіяти шкоду оточенню.

Тварин як особливий об'єкт цивільних прав пропонують пов'язувати з дискретністю, наявністю товарно-грошової оцінки, здатністю бути предметом цивільних правовідносин, а також особливим правовим режимом⁷. Це визначення не можна визнати вдалим, оскільки поняття об'єкта цивільних прав пов'язується зі «здатністю бути предметом цивільних правовідносин», що не розкриває суті цього поняття як особливого природного об'єкта.

За функціональним призначенням запропоновано класифікацію тварин як об'єктів права власності на: а) тварини, яких використовують у культурно-розважальних, наукових, освітніх заходах, спорті тощо (зоопаркові, циркові, експериментальні, службові та інші); б) тварини, яких застосовують для отримання різноманітної продукції (хутрові, сільськогосподарські та інші)⁸.

Щодо тварин, занесених до Червоної книги України, введення якої передбачено Законом України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р., установлюються обмеження їх у цивільному обороті. Вони можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та в порядку, установлених законом⁹.

На відміну від продуктів життєдіяльності людини, окремих тварин законодавець розглядає і як джерело підвищеної небезпеки.

Для того, щоб уважати ту чи іншу тварину «джерелом підвищеної небезпеки», необхідно враховувати два традиційні критерії: юридичний і матеріальний. Юридичний критерій дає змогу визначити: а) види тварин, які охоплені диспозицією ст. 1187 ЦК України (дикі звірі, службові собаки та собаки бійцівських порід і «тощо»); б) їх правову належність певним особам («держателям»), тобто власникам, наймачам, зберігачам, перевізникам та ін.

Матеріальний критерій слугує для з'ясування наявності «підвищеної небезпеки» тварини для особи, яка використовує, зберігає або її утримує, та інших осіб. Підвищена небезпека тварини для оточення зумовлена наявністю природної чи випадкової агресії, яка може виникати раптово і не підконтрольна володільцю такої тварини. Агресія пов'язана з наявністю у тварини засобів нападу і захисту (ікла, хижі зуби, кігті, маса тіла, швидкість пересування тощо). Природна агресія характерна для ссавців-хижаків та окремих видів рептилій (отруйні змії).

Фахівці вважають недоцільним уважати дикими тваринами коней, корів і взагалі допускати широке тлумачення поняття «дикі тварини», поширюючи його і на неприручених домашніх тварин або на тих, що сказлилися, або на особливо лютих (наприклад, непокірних биків)¹⁰.

Наукове поняття «тварина» значно ширше звичайного побутового розуміння. До царства тварин (animalia) належать, наприклад, кримські скорпіони (тип: членистоногі, підтип: хеліцерові, клас: павукоподібні), птахи, плазуни. До категорії біологічних джерел підвищеної небезпеки, які законодавець позначив у ст. 1177 ЦК словом «тощо», тобто, не обмежуючи їх перелік, належать штами мікроорганізмів, віруси, бактерії¹¹.

Володільцем дикої тварини не обов'язково є, скажімо, дресирувальник, який виступає з нею у цирковій програмі. Це може бути і зоолог, який утримує дику тварину з науковою метою, або лісничий, який взяв ведмежий виводок, працівник зоопарку, «прихильник» екзотичних тварин та ін.

До особливого виду племінних тварин належать також службові собаки, тобто, зазвичай великі, сильні, витривалі собаки з уродженими сторожовими властивостями (вівчарки, австралійські пінчери, акбаші, бульдоги, бультер'єри, стафоршидські тер'єри та ін.)

Позицію законодавця, який вважає джерелом підвищеної небезпеки службових собак і собак бійцівських порід, окремі науковці сприйняли досить-таки критично. Проте в такій новації є певна рація. Собак широко використовують у правоохоронних органах, у Національній гвардії, прикордонних військах, у спорті і, нарешті, як домашніх улюбленців. Службові собаки – це собаки, які пройшли спеціальний курс дресирування та навчання і залучені до несення служби з охорони державного кордону, окремих об'єктів, пошуку та розшуку певних речовин та людей, рятування людей за надзвичайних ситуацій, виконання спеціальних функцій в органах внутрішніх справ для розшуку і затримання підозрюваних у вчиненні злочину осіб, для потреб спеціальних підрозділів Збройних сил (зв'язку, санітарної, саперної тощо).

Міністерством внутрішніх справ України наказом від 1 листопада 2016 р. № 1145 затверджено Інструкцію з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України¹². У кінологічному центрі утримуються службові собаки, яких використовують для протидії злочинності та забезпечення публічної

безпеки й порядку. Службових собак поділять на розшукових (для розшуку за запаховими слідами осіб, які вчинили злочин, для проведення вибірки людини та речі, пошуку речових доказів і стріляних гільз); патрульно-розшукових (для використання в охороні громадського порядку); вартових (для охорони спеціальних установ і об'єктів ОВС), конвойних (для припинення втечі й затримання осіб, які втекли з-під варти); спеціальних (з пошуку вибухових речовин, вогнепальної зброї, наркотичних засобів, трупів, для проведення одорологічної вибірки (собаки-детектори).

На те, що службові собаки особливо небезпечні, вказує той факт, що під час використання на службі собак необхідно постійно бути насторожі та своєчасно запобігати небажаним діям службового собаки.

Забороняється застосовувати службових собак у дитячих і лікувальних закладах; у публічних місцях і навчальних закладах, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи; до жінок з явними ознаками вагітності, осіб літнього віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, окрім випадків учинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників поліції, або збройного нападу чи збройного опору.

Забороняється пускати собаку на затримання, якщо в цей момент між собакою і правопорушником перебувають сторонні особи, а також під час припинення незаконних зборів, мітингів, вуличних походів і ненасильницьких демонстрацій, які не порушують роботу транспорту, зв'язку, підприємств, установ та організацій.

Останнім часом набули поширення випадки заподіяння шкоди здоров'ю людини і навіть життю унаслідок агресивної неадекватної поведінки собак таких порід, як ротвейлери, бультер'єри, вівчарки та інших. Незважаючи на те, що собаки, які утримуються у домашніх умовах, зазвичай виконують команди власника, останній не завжди може повністю контролювати поведінку особливо великогабаритної і агресивної тварини. Оскільки діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням та утриманням таких об'єктів, безпосередньо розглядається як джерело підвищеної небезпеки, це зумовлює потребу особливих вимог до порядку утримання таких тварин. Скажімо, проведення періодичних оглядів собак і видача відповідного свідоцтва чи сертифіката про контрольованість тварини; складання відповідних іспитів із дресирування власниками тварин, уведення адміністративної відповідальності за порушення цих правил.

Цікавою за змістом, проте дещо суперечливою, нам уявляється пропозиція Н.І. Майданик, яка, розглядаючи тварини як аномальне явище, пропонує підтримати європейські традиції визначення правового режиму тварин спеціальними законами, за якими тварини наділяються певним масивом природних прав (право на життя, свободу, захист від фізичних страждань тощо)¹³. Для цього існує підґрунтя, оскільки Міжнародною Лігою Прав тварин 23 вересня 1977 р. була прийнята Всесвітня декларація прав тварин (*Universal Declaration of Animal Rights*) у ст. 2 якої проголошується, що будь-яке тваринне життя має право на повагу.

Проте певне протиріччя закладено в самій Декларації, оскільки вже у ст. 3 передбачені випадки необхідності умертвити тварину, а по суті існують м'ясокомбінати, птахофабрики тощо. Можливо, є сенс міркувати про своєрідні «права» хребетних тварин, які знаходяться на вищих щаблях еволюційного розвитку і демонструють такі форми індивідуально-мінливої поведінки, які мають ознаки поведінки інтелектуальної? Проте, на нашу думку, і в цьому випадку повинно йтися не про «права тварин», а про обов'язки людини забезпечити таким тваринам належне існування.

Викликає сумнів доцільність висловленої у літературі пропозиції встановити виключний перелік тварин, які можуть бути у приватною власністю фізичних осіб¹⁴.

Стрімкий науково-технічний прогрес є характерною ознакою сучасного етапу соціально-економічного розвитку, що не може не вплинути і на створення відповідних умов утримання тих чи інших тварин. Проте, як показує історія розвитку вітчизняного законодавства, спроби встановлення «виключного» чи «вичерпного» переліку будь-яких об'єктів заздалегідь приречені на невдачу внаслідок нестримного розвитку науки і техніки та суспільних відносин. Достатньо згадати своєрідний перелік «джерел підвищеної небезпеки», який містила ст. 404 ЦК УРСР 1922 р. і серед осіб, діяльність яких «пов'язана з підвищеною небезпекою для навколишніх», називала і «торговців горючими матеріалами», тобто продавців керосину та ін.

Отже, можемо зробити такі висновки. Як особливий природний об'єкт цивільних прав і як джерело підвищеної небезпеки тварин характеризують такі ознаки:

- визначення у законодавстві особливого порядку володіння, використання та їх утримання;
- наявність особливого правового режиму на відміну від загального правового режиму речей;
- продуктивність, тобто властивість відтворювати собі подібних;
- зі смертю тварина припиняє своє існування як одухотворена істота, тобто, власне, як тварина, проте залишається річчю як об'єкт матеріального світу (наприклад, експонатом у музеї);
- наявність природної чи випадкової агресії, яка є небезпекою для оточення, що зумовлює потребу розглядати тварину як об'єкт – носій постійного деліктного ризику, який може заподіяти шкоду іншим об'єктам цивільних прав (життю, здоров'ю, майну);
- випадковість і непрогнозованість небезпеки, пов'язаної з використанням, зберіганням або утриманням тварин;
- небезпечні властивості тварини як джерела підвищеної небезпеки не пов'язані з рівнем розвитку науки і техніки, а є проявом її природної сутності і виявляються не лише під час її використання, а й у статичному стані;
- стан підвищеної небезпеки для оточення може бути зумовлений не лише природними властивостями тварини, а й поведінкою її власника (діями, бездіяльністю, їх поєднанням);

– правовий статус «джерела підвищеної небезпеки» набувають лише певні категорії тварин (дикі, у яких є володілець; визначені домашні тварини – собаки службових і бійцівських порід).

¹ Заїка Ю.О. Система деліктів в цивільному праві України / Ю.О. Заїка // Приватне право і підприємництво. – 2011. – Вип. 10. – С. 42.

² Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>

³ Отраднова О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія / О.О. Отраднова. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – С. 142–143.

⁴ Пендяга Г.Л. Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г.Л. Пендяга. – К., 2008. – С. 5.

⁵ Топоров Н. Источник повышенной опасности / Н. Топоров // Рабочий суд. – 1926. – № 19. – С. 1175.

⁶ Харьковская цивилистическая школа : объекты гражданских прав : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, В.И. Крат, О.О. Печеный и др. ; под ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. – Х. : Право, 2015. – С. 76.

⁷ Крушельницька Г.Л. Тварини як особливий об'єкт цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г.Л. Крушельницька. – К., 2014. – С. 7.

⁸ Устименко О.А. Тварина як об'єкт права власності (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.А. Устименко. – К., 2014. – С. 7–8.

⁹ Дзера О.В. Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики / О.В. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 76.

¹⁰ Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности / Б.С. Антимонов. – М. : Госюриздат. 1952. – С. 59–60.

¹¹ Українське цивільне право : навч. посіб. 3-тє вид., перероб і доп. / за ред. Ю.О. Заїки. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – С. 332.

¹² Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01.11.2016 р. № 1145. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16/page6>

¹³ Майданик Н.И. Животные как аномальное правовое явление // Альманах цивилистики : сб. статей / под ред. Р.А. Майданика. – К. : Алерта, 2015. – Вып. 6. – С. 136.

¹⁴ Луц Д.М. Тварини як об'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д.М. Луц. – К., 2015. – С. 11.

Резюме

Скрипник В.Л. Тварини як джерело підвищеної небезпеки.

У статті охарактеризовано ознаки тварини з огляду на їх подвійну правову природу – як об'єкта цивільних правовідносин і водночас як джерела підвищеної небезпеки. З'ясовано, що правового статусу «джерело підвищеної небезпеки» набувають лише певні категорії тварин.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, тварини як об'єкти цивільних прав, джерело підвищеної небезпеки.

Резюме

Скрипник В.Л. Животные как источник повышенной опасности.

В данной статье осуществлено характеристику признаков животных с учетом их двойственной правовой природы – как объекта гражданских правоотношений и, одновременно, как источника повышенной опасности. Установлено, что правовой статус «источника повышенной опасности» приобретают только некоторые категории животных.

Ключевые слова: объекты гражданских прав, животные как объекты гражданских прав, источник повышенной опасности.

Summary

Skrypnyk V. Animals as a source of increased danger.

The article characterizes signs of animals given their dual legal nature – as an object of civil relations and at the same time as a source of increased danger. It is found out that the legal status of «source of increased danger» acquire only certain categories of animals.

Key words: objects of civil rights, animals as objects of civil rights, source of increased danger.